

*І.В. Тихоненко,
аспірантка
(Академія адвокатури України)
(Науковий керівник професор В.Г. Гончаренко)*

Доказування у кримінальних справах у судах першої та апеляційної інстанцій

Ключові слова: доказування, пізнання, суб'єкти доказування, оцінка доказів, суд.

Проблемам доказування в кримінальному процесі присвячена низка праць відомих вчених, зокрема Р.С. Белкіна, Л.М. Карнеєвої, В.Т. Маляренка, М.М. Михеєнка, П.А. Лупінської, В.Т. Нора, С.М. Стахівського, М.С. Строговича, В.М. Тертишника, Л.Т. Ульянової та інших.

В переважній більшості випадків питання процесу доказування знаходили висвітлення в роботах з теорії судових доказів, були також роботи й про особливості доказування на досудовому слідстві. Однак в останні роки все менше робіт присвячено судовому розгляду кримінальних справ, зокрема — процесу доказування у судах першої та апеляційної інстанцій.

Видається, що актуальність цієї теми, її нерозривний зв'язок із всіма інститутами кримінально-процесуального права, колізії, які виникають на практиці при застосуванні окремих положень Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК), що регулюють процес доказування, зумовлюють необхідність проведення глибокого наукового дослідження з зазначеної тематики та вирішення ключових питань, щодо розв'язання яких буде зроблена спроба в даній публікації.

В першу чергу, звернімося до визначень поняття “доказування”, які наводились в роботах видатних вчених-процесуалістів.

Так, М.С. Строгович визначав, що доказування — це встановлення за допо-

могою доказів усіх фактів, обставин, що мають значення для вирішення кримінальної справи — вчинення (чи невчинення) злочину, винуватість (чи невинуватість) тієї чи іншої особи у вчиненні злочину та всі інші обставини, які встановлюють відповідальність особи, що вчинила злочин [8, 295], тобто схематично доказування — це з'ясування обставин справи за допомогою доказів.

В наведеному визначні автор ототожнює процес доказування з дослідженням, суттю якого є збирання, перевірка та оцінка доказів, встановлення всіх фактів та обставин, які мають значення для вирішення кримінальної справи [8, 295]. Визначаючи таким саме чином процес доказування М.С. Строгович робить висновок, що доказування є не що інше як процес пізнання істини в кримінальній справі.

Цілком виправдано П.А. Лупінська і С.А. Голунський вважали, що доказування являє собою основний зміст усієї кримінально-процесуальної діяльності, оскільки без встановлення фактичних обставин події, що відбулася, неможливо виконати всі завдання кримінального судочинства [3, 123].

Визначаючи зміст та сутність доказування, слід наголосити на тому, що за своєю гносеологічною природою доказування, яке пронизує усю кримінально-процесуальну діяльність, має пізнавальний характер.

Разом з тим, існує ряд особливостей, які притаманні саме кримінально-процесуальному пізнанню, зокрема:

1. Кримінально-процесуальне пізнання є ретроспективним, оскільки об'єктом такого пізнання виступають події, явища, які мали місце в минулому. Під такими подіями та явищами А.А. Давлетов розуміє подію злочину та інші, пов'язані з нею явища навколишньої дійсності, які включаються в сферу пізнавальної діяльності органів кримінального судочинства з метою вирішення задач, що перед ними ставляться [5, 16].

2. Кримінально-процесуальним законом визначені предмет та межі такого пізнання шляхом визначення обставин, які підлягають доказуванню в кримінальній справі (ст. 64, 433 КПК), та встановлення вимог щодо меж доказування.

3. Для пізнання обставин та явищ, що входять в предмет доказування, характерною є повторність, циклічність сприйняття, що гарантує досягнення правильного результату та прийняття законного та обґрунтованого рішення, адже кримінально-процесуальний закон передбачає стабільність кримінального процесу. При цьому кожна наступна стадія передбачає способи і форми перевірки правильності рішення, яке було прийняте на попередній стадії. Таким чином, знижується ймовірність помилок в діяльності органів досудового слідства та суду [6, 8].

Питання кримінально-процесуального пізнання потребує поглибленого вивчення та аналізу, зокрема особливу увагу слід приділили проблемі співвідношення кримінально-процесуального пізнання та доказування (адже на сьогодні серед науковців-процесуалістів не існує єдиної точки зору з цього приводу). Точаться дискусії також щодо визначення кримінально-процесуального пізнання в площині безпосередності та опосередкованості.

Неважко побачити, що за своєю суттю доказування є тим домінуючим стрижнем, навколо якого здійснюються всі стадії кримінального процесу. Адже будь-яке рішення, яким завершується та чи інша стадія, приймається уповноваженою осо-

бою саме за результатом встановлення на підставі доведеності тих обставин справи, які *необхідні* та *достатні* для прийняття рішення (наприклад, для винесення постанови про порушення або відмову в порушенні кримінальної справи, про пред'явлення обвинувачення, постановлення вироку, тощо).

Визначальне місце інституту доказів в системі кримінально-процесуального права потребує, а точніше — обумовлює необхідність запровадження на законодавчому рівні такої моделі здійснення уповноваженими органами діяльності із збирання, перевірки та оцінки доказів, яка забезпечувала б з одного боку, повноту, об'єктивність, всебічність розгляду кримінальних справ, а з іншого — сприяла б виконанню кримінально-процесуальних функцій виключно тими суб'єктами, на яких лежить обов'язок доказування. Як цілком слушно наголошує В.Г. Гончаренко, ні за яких обставин не можна ні на йоту допускати змішування кримінально-процесуальних функцій і тим більше доручати чи дозволяти виконання різних функцій одному якомусь суб'єкту судочинства [4, 6].

Однак в чинному КПК існують такі неприпустимі положення, які саме й порушують баланс між стороною захисту, стороною обвинувачення та судом, порушують принцип розподілу процесуальних функцій, схилиючи, наприклад, суд перейти на сторону обвинувачення і при цьому відповідно виконувати функції обвинувачення в той час, коли суд як незалежний, самостійний, неупереджений орган має виконувати роль арбітра, оцінюючи доводи сторони обвинувачення та сторони захисту і приймаючи законне рішення у справі.

Прикладами такого порушення принципу розподілу процесуальних функцій можуть слугувати:

1. Інститут направлення судом справи на додаткове розслідування.

2. Надання суду права давати доручення органам досудового слідства і оперативно-розшуковим структурам під час судового розгляду справи уточнювати та перевіряти окремі обставини справи.

3. Надання судді права порушувати кримінальні справи приватного обвинувачення [4, 8].

Є всі підстави вважати, що перелічені сумнівні здобутки нашого кримінально-процесуального закону слід вже давно викоринити, а натомість запровадити такі механізми, які б повною мірою забезпечували реалізацію гарантованих Конституцією України та міжнародними документами прав усіх суб'єктів кримінального судочинства.

Не визначеним на сьогоднішній день залишається питання встановлення суб'єктного складу процесу доказування. В науці кримінально-процесуального права й досі точаться дискусії з приводу визначення суб'єктів, які беруть участь в процесі доказування, та критеріїв класифікації їх на певні групи.

Деякі автори виділяють п'ять груп суб'єктів доказування, серед яких можна зустріти навіть секретарів судового засідання та перекладачів (зокрема, так вважає В.Д. Арсеньєв). Інші виділяють дві групи: а) державні органи та посадові особи, на яких покладено обов'язок здійснювати доказування (*onus probandi*); б) особи, які вправі брати участь в процесі доказування.

Уявляється, що найбільш вдалою є думка тих процесуалістів, які вважають, що для правильного визначення поняття і кола суб'єктів доказування потрібно виходити з того, в діях яких органів та осіб містяться елементи, з яких складається весь процес доказування в кримінальному процесі [6, 40].

Наріжним каменем усього процесу доказування була і залишається роль суду в ньому. Одні процесуалісти вважають, що на суд поширюється *onus probandi*, а тому він є суб'єктом доказування. На думку інших, суд стоїть над сторонами обвинувачення та захисту в кримінальному процесі, він судить, але не доказує, і лише під час судового розгляду суд виконує функцію дослідження і оцінки доказів, поданих сторонами. Але реалізація цієї функції ще не означає участі в доказуванні, оскільки суд не повинен збирати докази [1, 25-26].

Вбачається, що з жодною з наведених думок науковців не можна у всьому погодитись, адже навіть якщо суд і не повинен збирати докази, то перевірити і оцінити їх — його обов'язок, оскільки він має прийняти обґрунтоване і законне рішення у справі, з дотриманням повноти, всебічності та об'єктивності розгляду всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом. Тому вкрай важливим є питання аналізу такого елемента доказування як оцінка доказів. Видається, що на часі є необхідність сформулювання її визначення, яке охоплювало б всі її аспекти щодо змісту, елементів та цілей.

Серед основним праць, присвячених згаданій проблематиці, можна виділити роботи Р.С. Белкіна, Г.М. Резника, Л.Т. Ульянової.

Розглядаючи це питання, необхідно звернути особливу увагу на визначення поняття та елементів (складових) оцінки доказів, визначення кола суб'єктів, які здійснюють оцінку доказів, юридичне значення оцінок, здійснених різними суб'єктами.

Так, М.С. Строгович зазначав, що оцінка доказів являє собою підсумок їх перевірки і полягає в визнанні існування чи не існування тих фактів, якими ці докази встановлюються [7, 164].

Л.Т. Ульянова вважає, що основні питання, які визначають зміст оцінки доказів — це достовірність та значення доказів [10, 65].

Переважаюча більшість науковців відстоює точку зору, що оцінка доказів здійснюється протягом всього судового дослідження: як в процесі дізнання і досудового слідства, так і під час судового розгляду справи. Подібно до того, як змінюються суб'єкти судового дослідження, змінюються й суб'єкти оцінки, змінюється значення самої оцінки: на дізнанні та досудовому слідстві власне кажучи, докази оцінюються попередньо, а оцінка доказів судом, який виносить рішення у справі, є остаточною [2, 67].

Разом з тим, існує і така думка, що оцінка доказів здійснюється виключно судом, і лише суд має остаточно вирішу-

вати питання допустимості та належності доказів. Видається, що така точка зору є цікавою і потребує глибоко теоретичного осмислення. Адже прийняття такої позиції зумовить зміну самої сутності сьогоденського кримінального процесу України в бік посилення ролі суду у вирішенні справ по суті і зміцнення його незалежності.

Протягом останніх років, на жаль, науковцями не приділялась належна увага проблемі доказування у апеляційному перегляді рішень судів першої інстанції в кримінальних справах. Зокрема виникає ряд питань, пов'язаних з можливістю та доцільністю збирання нових доказів під час апеляційного розгляду кримінальних справ, визначенням суб'єктів доказування в апеляційному провадженні, особливо коли розгляд апеляції відбувається без участі сторін. Чи не перебирає на себе суд в такому випадку функції захисту та обвинувачення? На всі ці питання має бути дана чітка відповідь та винайдена така модель доказування при апеляційному провадженні, яка б гарантувала дотримання всіх принципів та засад кримінального судочинства, в тому числі принципу розподілу процесуальних функцій на цій стадії кримінального процесу.

Розвиток науки кримінально-процесуального права зумовлює необхідність удосконалення окремих механізмів, процедур, визначених кримінально-процесуальним законодавством України. Шляхи удосконалення можуть бути різними: запозичення досвіду інших країн, впровадження шляхом законодавчого закріплення нових прогресивних ідей, висловлених в наукових працях українських вчених-процесуалістів, тощо.

Цікавою видається впроваджена в країнах англо-американської правової сім'ї модель так званого "самостійного адвокатського розслідування", за якої захисник (адвокат) проводить свою самостійну, незалежну від органів слідства діяльність зі збирання та дослідження доказів, які або виправдовують підзахисного, або пом'якшують його вину, або ставлять

під сумнів докази, отримані стороною обвинувачення. Ретельне вивчення і впровадження такого механізму в українське кримінальне судочинство могло би стати його істотним удосконаленням на шляху до дійсно змагального процесу як *de jure*, так і *de facto*.

Разом з тим, деякі вчені (С.В. Слинько, В.М. Тертишник) висловлюються проти запровадження такого механізму, пояснюючи це тим, що кримінальний процес України розвивається за своїми усталеними канонами, що пройшли апробацію, а впровадження нових процедур тільки внесе плутанину в кримінальне судочинство. Існує думка, що достатньо буде розширити права сторони захисту на досудовому слідстві (зокрема, надання захиснику права самостійно проводити у встановленому законом порядку такі дії як огляд предметів та документів, допит свідків з їхньої згоди) та встановити процесуальні гарантії дотримання таких прав усіма іншими суб'єктами кримінального процесу [9, 59-60].

Очевидним став той факт, що майже всі вчені-процесуалісти обстоюють точку зору, що змагальність та рівність сторін в нашому кримінальному процесі буде досягнута лише тоді, коли сторона захисту буде поставлена в рівні умови зі стороною обвинувачення щодо збирання та дослідження доказів. Видається, що ідея запровадження "самостійного адвокатського розслідування" мала б знайти своє відображення в численних проектах Кримінально-процесуального кодексу України. При цьому в першу чергу слід визначити основні засади та принципи, на яких має здійснювати таке розслідування з тим, щоб не допустити можливості стороні захисту чинити перешкоди стороні обвинувачення та суду при виконанні ними своїх процесуальних функцій.

Грунтовне вирішення цих та багатьох інших питань повинно сприяти подальшому розвитку науки кримінально-процесуального права і підвищенню ефективності кримінального судочинства в Україні.

Список літератури:

1. *Белкин А.Р.* Теория доказывания. — М., 1999.
2. *Белкин Р.С.* Собираение, исследование и оценка доказательств. — М.: Наука, 1966.
3. *Голунский С.А.* Вопросы доказательственного права в Основах уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик // Вопросы судопроизводства и судостроительства в новом законодательстве Союза ССР. — М.: Госюриздат, 1959.
4. *Гончаренко В.Г.* Opus probandi в контексті процесуальних функцій і етики спілкування // Вісник Академії адвокатури України. — 2005. — № 4.
5. *Давлетов А.А.* Основы уголовно-процессуального познания. — Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1991.
6. *Стахівський С.М.* Теорія і практика кримінально-процесуального доказування. — К., 2005.
7. *Строгович М.С.* Курс советского уголовного процесса. — М., 1958.
8. *Строгович М.С.* Курс советского уголовного процесса. Том I. — М.: Наука, 1968.
9. *Тертишник В.М., Слинко С.В.* Теория доказательств. — Харьков: Арсис, 1998.
10. *Ульянова Л.Т.* Оценка доказательств судом первой инстанции. — М., 1959.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена некоторым вопросам доказывания при рассмотрении уголовных дел в суде первой и апелляционной инстанций. Рассматриваются вопросы определения круга субъектов доказывания, специфика субъектного состава при оценке доказательств, а также определяется роль суда в процессе уголовно-процессуального доказывания. Делается вывод о том, что есть необходимость рассмотрения всех перечисленных вопросов с учетом теории и практики стран англо-американской и континентальной правовых систем.

SUMMARY

The article is dedicated to several issues of proving at the investigation of criminal cases in the courts of the first and the appellate instances, the specifics of subject panel while evaluating the evidence as well as the defining the role of the court in the process of the procedural criminal law proof. The conclusion is made that there exists a pressing necessity of tackling the above mentioned issues taking in consideration the theory and practice of the countries of Anglo-American and continental legal systems.

*Рекомендовано кафедрою кримінального процесу
та криміналістики*

Подано 13.11.06